

Saulius Ambrazas, *Būdvardžių darybos raida* (sudarė Danguolė Mikulėnienė). – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, 274 p., ISBN 978-6094-11-066-5

Negalima pradėti šios recenzijos be liūdesio. Su Sauliaus Ambrazo (toliau – S. A.) ankstyva mirtimi Lietuvos mokslo bendruomenė prarado vieną iš nedaugelio kalbininkų, rimtai dirbančių lietuvių ir baltų istorinės kalbotyros srityje, mokslininką, kuriam labiau rūpėjo pats mokslas negu akademinės institucijos.

Kaip žinia, po savo *opus magnum* apie lietuvių ir baltų kalbų daiktavardžių darybą (*Daiktavardžių darybos raida: lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993; *Daiktavardžių darybos raida II: lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000) S. A. planavo parašyti monografiją apie būdvardžių darybos raidą. Kad S. A. šia tema rimtai dirbo, liudija daugiau nei penkiolika spausdintų straipsnių nuo 2001 metų (žr. S. A. bibliografiją, publikuotą žurnale *Archivum Lithuanicum* 12, 2010, 19–28). Deja, galutinio monografijos teksto spaudai S. A. parengti nespėjo.

Recenzuojama knyga, pasak leidėjų, „spausdinama remiantis autoriaus paliktais rankraščiais ir straipsniais“ (p. 273). Recenzento nuomone, leidėjams reikėjo parašyti kelis įvadinius puslapius, kur būtų aptarti knygos sudarymo ir rengimo principai. Be to, dažnokai pasitaiko ir korektūros klaidų.

Knygą pradeda du įvadiniai skyriai, kuriuose trumpai apžvelgiama būdvardžių darybos studijų istorija nuo D. Kleino ir pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų iki nūdienos („Lietuvių kalbos būdvardžių darybos tyrimai“, p. 7–12) ir trumpai pristatoma būdvardžių klasifikacija, kurios laikomasi knygoje („Būdvardžių darybos kategorijos istoriniu požiūriu“, p. 13–16).

Pagrindinė knygos dalis (p. 17–105) skirta lietuvių (baltų) būdvardinių priesagų darybos raidai nagrinėti. Būdvardžiai skirstomi pagal pamatinį žodį į dvi dideles grupes: veiksmažodinius vedinius ir vardažodinius vedinius. Vardažodiniai vediniai toliau skaidomi į dvi grupes: atributinių ypatybių būdvardžius ir deminutyvus. Kiekviename skyriuje medžiaga pristatoma tokia pačia tvarka: galūnių vediniai, priesagų vediniai pagal paprasčiausią priesagos formą (iš indoeuropiečių ar baltų prokalbės perspektyvos), pvz., *-no-, *-lo-, *-mo-, *-to-, *-uo-, *-isko- ir t. t. Po kiekvienos tokios pirmąsios priesagos nagrinėjamos skirtingos lietuvių (baltų) kalbos priesagos. Pavyzdžiui, atributinių ypatybių vardažodiniai vediniai su priesaga *-no- (p. 64–82) apima lietuvių darinius su priesagomis -nas (pvz., *pėrnai*, *dąžnas*), -inas (pvz., *ámžinas*), -inis (pvz., *geležinis*), -ingas (sic! – -g- aiškinamas kaip determinatyvas, prisijungęs prie priesagos *-ino-), -ienas/-ienis (pvz., *jáutienas*, *antiēnis*), -ainas/-ainis (pvz., *apvaláinas*, *ašakaīnis*). Po kiekvienos priesagos pakankamai išsamiai pristatomi lietuvių kalbos faktai, ypatingas dėmesys kreipiamas į jų tarminį paplitimą ir į senųjų tekstų duomenis. Šiek tiek trumpiau aptariami latvių ir prūsų kalbų faktai. Kiekvienas poskyris baigiamas pastabomis apie lietuvių priesagų kilmę ir raidą, pateikiamas vienas kitas kitų indoeuropiečių kalbų atitikmuo. S. A. kreipia deramą dėmesį į tokius reiškinius kaip u- kamieno būdvardžių paplitimas lietuvių kalboje (pvz., s. lie. *āšt-ras* → lie. *aštrūs*) ar sinonimiškų priesagų kaita (pvz., *kib-lūs* „kimbantis“ ~ *kib-nūs* „t. p.“ ~ *kib-rūs* „smalsus“, *kýb-ras/kýb-ras* „plonas“, padaryti iš veiksmažodžio *kìbti*; *šìr-vas* ~ *šìr-mas* ir t. t.).

Po šios pagrindinės knygos dalies įdėti keturi savarankiški straipsniai, kuriuose aptariama būdvardžių (ir daiktavardžių) daryba ir jos svarba sprendžiant baltų kalbų dialektologijos klausimus (baltų kalbų ir tarmių etnogenezė; baltų prokalbės ryšiai su slavų ir germanų kalbomis): „Senieji indoeuropietiškieji baltų kalbų būdvardžių darybos bruožai“ (p. 106–123), „Žodžių daryba ir baltų etnogenezė“ (p. 124–155), „Some old Indo-European features of the formation of Baltic adjectives“ (p. 156–180; vertimas į anglų kalbą iš „Senieji indoeuropietiškieji...“), „Baltique oriental et baltique occidental, baltique et slave: le problème de leurs relations anciennes du point de vue de la formation des mots“ (p. 181–211; perspausdintas iš žurnalo *Histoire Épistémologie Langage* 26(2), 2004, p. 43–79).

S. A. pabrėžia, kad žodžių daryba lietuvių ir latvių kalbos dažnai skiriasi. Bendrų inovacijų jose yra nedaug (pvz., lietuvių kalboje yra paplitę veiksmažodžių pavadinimai su priesaga *-īmo- [nešimas, rāšymas], o latvių kalboje – su *-umo- [sāsums]). Be to, neretai atskirų priesagų paplitimas taip pat yra nevienodas lietuvių ir latvių tarmėse. S. A. tai aiškina pasitelkdamas baltų genčių etnogenezę. Pasak jo, lietuvių tarmės patyrė vakarų baltų kalbų įtaką, kuri nepasiekė latvių tarmių. Vakarų lietuvių tarmės susiformavo ant vakarų baltų tarmių substrato. Vėliau inovacijų paplitimo centru tapo rytinės lietuvių tarmės.

Panašiai aiškinami ir ryšiai tarp baltų ir slavų kalbų. Tokie skirtumai kaip bl. *-ī-bā- (pvz., lie. trm. *lygyba* „lygybė“) ~ sl. *-i-bā- (pvz., s. sl. *borba* „kova“) arba bl. *-ū-no- (pvz., lie. *pirmūnas*) ~ sl. *-ou-no- (pvz., s. sl. *běgunb* „bėgikas“) rodytų, kad baltų ir slavų kalbos buvo artimos tarmės, bet bendros prokalbės nesudarė. Dėl nevienodo paplitimo priesagos *-inīko-, *-ineiko- (pvz., lie. *laukinỹkas*, la. *laūcinieks*, pr. *laukinikis*) laikomos slavų skoliniais, o veikėjų pavadinimų priesagas *-iko-, *-ējo-, *-tājo- slavai pasiskolinę iš baltų. Pagaliau S. A. taip pat aptaria priešistorinius baltų kalbų ryšius su germanų kalbomis (pvz., posesyvinis būdvardžius su priesaga *-isko-, būdingus tik baltų, slavų ir germanų kalboms).

Vargu ar galima prasmingai įvertinti knygą, kurios autorius pats neparengė spaudai. Kai kurios knygos dalys yra akivaizdžiai brandesnės nei kitos (pvz., visas deminutyvų skyrius [p. 92–105] yra pernelyg schematiškas ir nekelia abejonių, kad S. A. būtų dar jį plėtęs). Kiek dar jam buvo likę iki galutinės monografijos versijos, galima lengvai suvokti šią knygą palyginus su dvitome *Daiktavardžių darybos raida*. Bet koku atveju, laikui bėgant S. A. darbo metodika nelabai keitėsi, dėl to kritinės *Daiktavardžių darybos raidos* recenzentų pastabos (žr. minėtą S. A. bibliografiją) iš esmės galioja ir dabar recenzuojamai knygai.

Knyga apie lietuvių kalbos žodžių darybą iš karto siūlosi būti lyginama su P. Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių daryba* (Vilnius, 1941; perleista 1943 ir 1996 m.), kuri bent istorinės kalbotyros specialistams išlieka pagrindiniu šaltiniu iki šiol. Tačiau abiejų autorių tikslai skiriasi. Nors ir neatsisakiusiam diachroninių pastabų, P. Skardžiui rūpėjo, „kad ko ryškiau ir objektyviau aiškintų mūsų *natūraliosios* darybos ypatybės ir bendra jos charakteristika“ (p. 11). S. A. tikslas yra grynai istorinė raida. Dėl to, savaime suprantama, medžiagos gausumu P. Skardžiaus veikalas yra išsamesnis, o S. A. kreipia daugiau dėmesio į senųjų tekstų ir tarmių faktus. Tokiu būdu išryškinamas atskirų priesagų paplitimas ir produktyvumas skirtingais periodais ir skirtingose tarmėse. Vidinė lietuvių kalbos medžiagos analizė yra, be abejonės, vertingiausia S. A. monografijos dalis. Kaip visai pavykusius S. A. metodo rezultatus galima paminėti, pvz., jo pastabas dėl priesagos -(s)čias kilmės (pvz., lie. *neščia*, *stāčias* ir kt., p. 46t.) arba dėl priesagos -inis paplitimo (p. 71tt.). Taigi iš tam tikros perspektyvos galima žiūrėti į šią S. A. knygą kaip į naudingą P. Skardžiaus *Lietuvių kalbos žodžių darybos* papildymą.

S. A. neapsiriboja vien vidine lietuvių kalbos raida, bet taip pat aptaria atskirų priesagų kilmę iš baltų ir indoeuropiečių prokalbės perspektyvos. Dėl to latvių, prūsų, slavų ir kitų kalbų duomenys įtraukiami sistemiškiau, nei tai darė P. Skardžius. Tačiau tai nedaroma taip išsamiai, kaip aptariant rašytinį lietuvių kalbos periodą. Be to, pasitaiko ir tam tikrų metodinių trūkumų. Rekonstruodamas priesagų kilmę ir priešistorinį jų paplitimą S. A. lygina, galima sakyti, priesagų produktyvumą. Tokiu būdu lyginamos sinchroninės sistemos, kas, žinoma, negali duoti tinkamų rezultatų. Prokalbės rekonstrukcija, kaip seniai pabrėžė A. Meillet, privalo remtis nereguliariomis ar izoliuotomis formomis, kitaip tariant, galimomis ankstesnės sistemos liekanomis. Šio esminio principo nesilaikymas kompromituoja visą S. A. diskusiją apie lietuvių ir baltų kalbų etnogenezę. S. A. tinkamai vertina, pavyzdžiui, priesagų semantiką, bet sistemiškai ignoruoja akcentologijos duomenis. Pavyzdžiui, lie. *kiaul-ienas*, *ant-iēnis*, *ašak-aīnis* ir la. *čēlm-aīns* priesagos yra kildinamos iš *-oino-, *-oinjo- (p. 78tt.), kas, aišku, reikalauja nuodugnesnio akūtinių variantų aptarimo. Nagrinėdamas skirtingas temas, priesagas, leksemas S. A. pateikia daug literatūros. Tai, aišku, bus naudinga ir kitiems tyrinėtojams, tačiau literatūros nuorodos ne visada yra tinkamos (ypač iš šiuolaikinės indoeuropeistikos perspektyvos), retai diskutuojama su kitais autoriais ir, bendrais bruožais, dažnai atrodo, kad S. A. vengia užimti aiškia poziciją. Deja, šios ydos (aiškiai atspindinčios kompetencijos trūkumą už lituanistikos, geriausiu atveju –

baltistikos, ribų) apskritai būdingos pastarųjų dešimtmečių Lietuvos istorinei kalbotyrai, ir dėl jų būtų neteisinga kaltinti vien S. A.

Svarbu pabrėžti, kad šios kritinės pastabos nemenkina aptariamą monografijos indėlį į lietuvių ir baltų kalbotyrą. Sistemingas rėmimasis senųjų tekstų ir tarmių duomenimis aiškinant palyginti neseną lietuvių kalbos būdvardžių priesagų raidą pravers kalbininkams, dirbantiems ir baltų kalbų priešistorės dirvoje. Lieka tik gailėtis, kad S. A. mus paliko per anksti ir nespėjo užbaigti savo monografijos.

Miguel Villanueva Svensson

*Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
Lietuva
[miguelvillanueva@yahoo.com]*

Gauta 2012 m. gegužės 6 d.